

ETIKA – UMIJEĆE ŽVLJENJA

Josip Mužić

Katolički bogoslovni fakultet, Split

7. svibnja 2003.

Etiku danas obilježava jedno stanje izgubljenosti i traženja vlastitog identiteta koje je međutim i jedna velika prilika, jer jasno pokazuje potrebu za ovom znanošću i omogućuje učenje na počinjenim pogreškama. Izlaz iz krize etika treba graditi na osobi i njezinom traženju vlastite sreće, regulirajući kako čovjekovo djelovanje, tako i omogućujući mu cjelovito ostvarenje u jedinstvu Žvota. Zbog toga etika nije ništa drugo nego umijeće Žvljenja u kojem je potrebno, kloneći se redukcionizama i isključivosti, pravilno vrednovati i uklopiti različite čovjekove moći. Poglavitito to vrijedi za razum, volju, osjećaj i maštu koje imaju svaka svoju nezamjenjivu ulogu te zajedničkom suradnjom dovode do punog ostvarenja čovjeka. Umijeće Žvljenja objedinjuje kod osobe umijeće introspekcije, umijeće integracije i umijeće realizacije i kao takvo je najbolji put do obnove cijelog društva.

1. Sadašnje stanje

Koji je *status quaestionis* etike u praktičnom Žvotu s kojim se susrećemo, koji nas okružuje i uključuje? Promatrano fenomenološki, kako stoji etika danas?

Nakon antropocentričnog optimizma koji je obilježavao moderno doba, razumijevanje etike danas je opterećeno dubokim podjelama.

Među prve spontane reakcije na spomen etike pojavljuje se nelagoda koja se vezuje za odbojnost prema moraliziranju i osjećaj da se iza takvog govora krije neki tuđi interes na štetu vlastitog. Nije čudno, jer tako se često susrećemo sa zloupotrebom i neodgovornošću izgovorenog, koje uz to svojim neobuzdanim kvantitativnim rastom proizvodi pravu inflaciju riječi. Raste svijest da je i etika u mnogočemu uspješno svedena na puko sredstvo najrazličitijih privatnih ili javnih probitaka moćnika te da je kao takva postala dio paradigme novog poretka, koji se više ne zadovoljava

tek kontrolom izvanjskog materijalnog svijeta, već *Ž*eli u cijelosti zagospodariti i nutarnjim svijetom svakog pojedinca¹. Ako je ova spoznaja donekadno bila uglavnom intuitivna, danas sve više dobiva potvrdu u stvarnosti i sve je se bolje mo*Ž*e argumentirati. Tako primjerice A. MacIntyre ističe kako emotivizam, koji je postao ključni čimbenik naše kulture, »podrazumijeva poništenje svake istinske razlike između manipulativnih i nemanipulativnih društvenih odnosa«².

Također smo sve više svjesni potrebe etike, posebno u društvenom *Ž*votu, koja će se zalagati za zajedničko dobro i davati nam sigurnost kako na narodnom, tako i na međunarodnom planu. Tako primjerice nije dovoljno da netko bude izvrstan stručnjak u svom poslu, već ga treba resiti poštenje i spremnost da podredi svoje osobno dobro općemu. Bez toga se njegove sposobnosti pretvaraju u pogibelj za one koji mu se nađu na putu i potenciraju zastranjenja svake vrsti. Jednako tako i na globalnom planu sve se glasnije tra*Ž*i sklad utemeljen na pravедnosti i slobodi, a ne na sve većim nejednakostima i sili.

Egzistirati u stanju *krize* etike na objektivnom i subjektivnom planu većini je izuzetno naporno i nosi sa sobom sve veću stvarnu obespravljenu i međusobno otuđenje koje sustavno ruši kulturu solidarnosti. Na društvenom planu stoga, posebno danas kada smo osvjedočeni u razornu moć tehnološkog napretka, lako se, makar deklarativno, slo*Ž*iti oko jednog zajedničkog minimuma etičkog reda koji će obvezivati sve, jer tu svatko mo*Ž*e pronaći garanciju makar za vlastitu elementarnu sigurnost. »Čini se da bi alternative bile stanje u kojem bi svima ili većini bilo gore nego što jest, čak i *ako* Hobbes nije u pravu kad misli da bi *Ž*vot u takvu stanju bio 'samotan, siromašan, gadan, okrutan i kratak'; ili pak levijatan-ska građanska država, totalitarnija od bilo čega što bi bilo moguće zamisliti, u kojoj bi zakoni pokrivali sve aspekte *Ž*vota, a učinkovita prijetnja silom prekinula svako moguće skretanje pojedinca«³. Regulirajući tako donekle koegzistenciju utilitaristički i pragmatično ipak time nije zastupljen cijeli društveni *Ž*vot, a kamoli ono što spada na nutarnji svijet osobe. Čak ni ako sa društvenim utilitarizmom kombiniramo individualni ego-

¹ Futuristička vizija budućnosti koju donosi A. Huxley u knjizi *Vrli novi svijet* (Izvori, Zagreb, 1998) sada je već u mnogočemu stvarnost, model koji je i formalno padom Berlin-skog zida odnio pobjedu nad dominacijom grube sile oličene u Orwelovoj *1984*. Razlog uspjeha je u tome što je hedonistički totalitarizam toliko sofisticiran da je postigao ne samo da su ljudi od rođenja do smrti u funkciji sustava, nego i da se u njemu osjećaju sretni.

² A. MacIntyre, *Za vrlinom. Studija o teoriji morala*, Kruzak, Zagreb, 2002, 25.

³ W. K. Frankena, *Etika*, Kruzak, Zagreb, 1998, 95.

izam, kao što je pokušao Hobbes, to je opet nedostatno, jer se odvija unutar jednog reduktivnog materijalističkog poimanja čovjeka⁴.

Teško održava socijalna ravnoteža, između straha od zakonskih sankcija i ponuđenih mogućih zadovoljstava ipak nije dostatna za sreću pojedinca. Treba iznaći rješenja i na subjektivnoj razini. No, tko će se odvažiti nešto konzistentno ponuditi? Vladajuća demokracija vidi pluralizam kao jedini izlaz, što znači koliko ljudi, toliko etika i stoga neka se svatko sam snalazi kako najbolje zna i umije. U konačnici je onda etika nešto posve osobno i relativno, drugim riječima, s objektivnog gledišta do kraja proizvoljna. »Shvaćanje da su svjetonazorske odluke samo privatna stvar, probudilo je sumnju da je na razini spoznaje svejedno za što se pojedinac u svjetonazorskom smislu odluči«⁵. Jedna od legitimnih mogućnosti izbora tada je i nijekanje bilo koje etike. Jer zašto bi netko, posebice ako ne krši zakon, trebao imati bilo kakva etička uvjerenja? Ako su sve varijante otvorene i jednako vrijedne, nemamo zajednički nazivnik na koji se možemo pozivati i koji bi sve ljude obvezivao. Amoralizam tipa B. de Mandevillea i etički nihilizam dobivaju pravo građanstva ugrožavajući same temelje kulture i društvenog života, a posljedica toga je sve veća pomutnja u praksi. »Danas je na snazi svojevrzni kulturalni relativizam što se jasno očituje u teorijskoj razradi i obrani etičkog pluralizma, koji opravdava dekadenciju i napuštanje razloga i načela naravnoga moralnog zakona. Slijedom tog stremljenja nije neobično, nažalost, čuti u javnosti izjave u kojima se tvrdi da je taj etički pluralizam sam preduvjet za demokraciju«⁶. Do ovoga stanja nije došlo slučajno nego za njega snosi svoju odgovornost i filozofija gdje je etički relativizam u raznim oblicima imao ako ne dominantnu, onda jaku ulogu u zadnjih sto pedeset godina i to poglavito u ime tolerancije kultura ili osobnih uvjerenja⁷.

Situacija u kojoj se sada nalazi osoba jednostavno je procijep između društvenog zacrtanog minimuma normi i subjektivne sfere koju on sam treba ustrojavati, a da nema jasne kriterije za to. Takva praktična podijel-

⁴ Detaljnije o Hobbesovu etičkom učenju vidi V. J. Bourke, *Storia dell'etica. Esposizione generale della storia dell'etica dai primi pensatori greci ad oggi*, Arnaldo Armando Editore, Roma, 1972, 221–226.

⁵ I. Koprek, *Kao dio mene. Etika-prijateljstvo-krepost*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1995, 30.

⁶ Kongregacija za nauk vjere, *Doktrinalna nota o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu*, Ika, Zagreb, 2003, 10; usporedi i Ivan Pavao II, *Veritatis splendor. Sjaj istine. Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998, 140–141.

⁷ O etičkom relativizmu vidi također L. R. Duplà, *Ètica*, BAC, Madrid, 2001, 105–113.

ljenost Žvljenja između javnog, koje je u znaku konvencionalnosti, i privatnog, gdje je najčešće sve fluidno, traži od svakog pojedinca stalno iznalaženje novih ekvilibrija te kao takva stvara značajne probleme ne samo filozofske naravi nego i psihološko-egzistencijalne.

Na koncu onda imamo ne jednostavnu dualističku podijeljenost osobe, već pravu dekompoziciju koja ne staje. Logično da je onda vrlo teško razumjeti se i razgovarati u etici. »Mi uistinu posjedujemo utvare moralnosti, i dalje se koristimo mnogima od ključnih izraza. No izgubili smo – u velikoj većini slučajeva, ako ne i potpuno – razumijevanje, kako teorijsko tako praktično, ili moralnost«⁸.

1. Što je etika?

Treba nam izlaz iz krize u kojoj se nalazimo, zaustavljanje dezintegracije i njeno nadilaženje kako bi bilo moguće ostvarenje čovjeka. Rješenje je u onom što bi se moglo definirati kao jedinstvo Žvota; što znači da čovjek, koji je uzročnik razjedinjenosti unutar i izvan sebe, sada bude nositelj integracije objedinivši prvo svoj nutarnji svijet, uskladivši s njim svoje djelovanje te donoseći tako dobrobit svemu što ga okružuje.

Lako se složiti, ako nikako drugačije, onda na temelju vlastita iskustva da svatko traži, iako na razne načine, više ili manje svjesno, kako se ostvariti kao biće jer želi sebi dobro. To samoostvarenje želi se konkretno, *hic et nunc*, a ne u nekoj tuđoj utopijskoj budućnosti, tipa besklasnog društva, ili u reminiscencijama prošlosti. Dakle djelovanje čovjeka mora biti ne otuđeno od njega, nego u funkciji njega samoga. Zato su stari Grci shvaćali etiku eudemonistički, kao onu koja treba odgovoriti sveobuhvatno na čovjekovo traženje sreće, garantirajući mu »puno zadovoljenje svake naravne želje« i harmoniju raznih dimenzija Žvota⁹. Sreća je, ističe Aristotel, stvarnost sebi dostatna i krajnja svrha radi koje se sve drugo bira¹⁰. Takav pristup je i danas izuzetno aktualan i blizak čovjeku¹¹

⁸ A. MacIntyre, *Za vrlinom*, cit., 2.

⁹ Usp. A. M. Moschetti, *Morale, filosofia* u *Enciclopedia filosofica*, II, Centro di studi filosofici di Gallarate – Sansoni editore, 2 izd., Firenze, 1967, 767–768. Podroban povijesni prikaz vidi kod V. J. Bourke, *Storia dell'etica*, cit., 13–50. Općenito o klasičnom eudemonizmu vidi L. R. Duplà, *Ètica*, cit., 215–224.

¹⁰ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1097 b 1–20.

¹¹ Vidi, na primjer, interesantnu studiju J. VANIER, *Il sapore della felicità. Alle basi della morale con Aristotele*, EDB, Bologna, 2001; te prikaz modernog i kršćanskog pristupa istoj temi A. R. Luño, *Etica general*, Eunsa, Pamplona, 1991, 199–216 i G. Chalmeta, *Etica applicata. L'ordine ideale della vita umana*, Le Monnier, Firenze, 1997, 9–24.

za razliku od onog više teorijskog koji definira etiku kao »filozofsko razmišljanje o moralu, moralnim problemima i moralnim sudovima«¹². Etika kao znanost ima za predmet ljudsko djelovanje¹³ stoga ne čudi da je već 1729. jedan od prvih hrvatskih naziva za etiku bio »dilorrede« dakle uspostavljanje reda u ljudskim djelima¹⁴. Njen poglaviti izvor je ljudska stvarnost i to konkretno moralno iskustvo kako ono osobno nutarnje tako i ono izvanjsko, društveno objektivizirano¹⁵. Ona je »temeljito, kontinuirano i argumentirano domišljanje o dobrom Žvljenju i ispravnom djelovanju koje je započelo već u 5. stoljeću prije Krista i traje sve do danas«¹⁶. To znači da ima svoje opravdanje onoliko koliko omogućava da čovjekovo Žvljenje bude što kvalitetnije, da on s njim bude zadovoljan i da se preko njega ostvaruje. Stoga se može reći, u skladu s Aristotelom, da etika služ ne da bismo znali više, nego da bismo bili bolji¹⁷. Najbolje djelovanje traži aktiviranje totaliteta osobe jer je pravo samoostvarenje nužno integralno i, kako nije lako ostvarivo, treba složiti različite snage osobe da konvergiraju prema tome istome cilju, kako bi se ostvario uspjeh. Ključno je pri tome postići usklađenost akcije i spoznaje jer jednostavno, kako kaže izreka duboko ljudska, *omne agens agit propter finem*. Ne može se htjeti ono što se ne pozna, parafrazirajući jedan klasični princip. Tako imamo na djelu karakteristične moći čovjeka, razum i volju, koji mu omogućavaju da ono što čini čini svjesno, što je daleko potpunije i svrsihodnije, gledano kako iz društvene, tako i iz osobne perspektive, negoli nesvjesno djelovanje. Uz to, djelovanje se tada odvija na specifičan

¹² W. K. Frankena, *Etika*, cit., 3.

¹³ Usp. A. R. Luño, *Etica*, Eunsa, 5 izd., Pamplona, 1991, 17–18 A. R. Luño, *Etica general*, cit., 20–27. U stručnoj literaturi možemo susresti također da se etika u širem smislu definira kao »filozofija prakse«, a u užem smislu kao znanost o ljudskom djelovanju ili ponašanju F. Battaglia, *Etica* u *Enciclopedia filosofica*, II, Centro di studi filosofici di Gallarate – Sansoni editore, 2 izd., Firenze, 1967, 1109–1110.

¹⁴ Konkretno, splitski biskup Antun Kadčić je svoju knjigu, prvu moralku na hrvatskom jeziku, naslovio *Bogoslovje diloredno* iliti *rukovod slovinski na poznavanje svetoga reda* (Bologna, 1729). Da se taj izraz koristio svjedoči i kasnije djelo Mihoila Mihaljevića, *Dilorednik za kripistoljubnu zabavu i korist svakoga csovika* (Ossik, 1823). Za ova i druga etičko-moralna djela na hrvatskom jeziku vidi popis koji je donio A. Žvković (*Osnovno moralno bogoslovje*, I, vlastita naklada, Zagreb, 1938, 49–52).

¹⁵ A. R. Luño, *Etica general*, cit., 47–49. O neophodnosti izgradnji etike na iskustvu vidi D. von Hildebrand, *Ética*, Ediciones Encuentro, Madrid, 1983, 13–15.

¹⁶ I. Koprek, *Utemeljenje etike kao filozofske discipline*, u I. Čehok – I. Koprek (et al.), *Etika. Priručnik jedne discipline*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, 7.

¹⁷ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1095 a 6, 1103 b 26–29.

¹⁸ M. Scheler, *Položaj čovjeka u kozmosu*, u M. Scheler, *Ideja čovjeka i antropologija. Izbor tekstova*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996, 129.

ljudski način, različit od drugih oblika Žvota čije je djelovanje unaprijed determinirano.

Ovdje se namjerno ne želi ulaziti u pitanje naravi osobnog ostvarenja, u čemu se ono sastoji ili, drugim riječima, gledajući kroz perspektivu finaliteta kako treba definirati konačnu svrhu čovjeka u situaciji kada, kako kaže M. Scheler, »neku jedinstvenu ideju čovjeka ne posjedujemo«¹⁸. Kad se jednom ukazalo na potrebu integracije te na konstitutivnu čovjekovu težnju da postigne vlastitu realizaciju, traži se što je potrebno činiti kako bi se ostvarila ta težnja bez obzira na ono što ona znači za svakog osobno. Na taj način naglasak bi bio na onome oko čega se slažemo već »zdravorazumski«, a ne na onome oko čega se možemo razilaziti. Imajući u vidu da je danas doveden u pitanje sam čovjek, utemeljenje etike na osobi naprosto se nameće kao nužda.

2. Umijeće ostvarenja čovjeka

Čovjek kao biće nije sebi dan i definiran rođenjem ili nekim automatizmom i čovjek jednostavno ne može opstati samo na temelju vlastitih nagona, uključujući i onaj za samoodržanjem. To najbolje vidimo na primjeru tek rođenog djeteta, koje bez skrbi drugih ne može preživjeti ni nakon više godina od rođenja, dok mladunčad Žvotinja već nakon nekoliko tjedana ili mjeseci može biti autonomna. Scheler stoga za čovjeka ističe: »Siromašan čulima, nenaoružan, nag, embrionski u cijelom svom habitusu, nesiguran sa svojim instinktima on je biće koje je egzistencijalno upućeno na djelovanje«¹⁹. Vlastito samoostvarenje nije čovjeku naprosto darovano nego mu je zadano, za njega se treba izboriti koristeći sve sposobnosti, nadasve one specifično ljudske koje mu dozvoljavaju da može živjeti. Baš zato, za razliku od drugih Žvotnih bića, čovjeku je potrebno umijeće ili, stari izraz, majstorstvo Žvljenja²⁰, što je s antropološkog gledišta dobra definicija etike. Svako pak opisno shvaćanje etike koje daju empiristi, bilo da je to u sociologističkoj ili psihologističkoj varijanti, redukcionističko je jer ne priznaje »istinsku slobodu i odgovornost, kao ni autentični finalitet u čovjeku«²¹. Kada gledamo u svojem vremenu, koliko promašenih i neuspjelih egzistencija ili jednostavno duboko nezadovoljnih ljudi, ovo umijeće

¹⁹ A. Gehlen, *Duša u tehničkom dobu – Čovjek i tehnika*, u A. Šarčević (ured.), *Filozofija u vremenu. Filozofija modernog doba II*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, 44.

²⁰ Konkretno, Martin Pustaić je 1825 u Budimu objavio djelo *Meštria uljudnoga Žvljenja* (vidi A. Žvković, *Osnovno*, cit., 51).

²¹ M. Santos Camacho, *Etica* u *Gran Enciclopedia Rialp*, IX, Rialp, Madrid, 1984, 433–434.

ne smije se pretpostavljati ili olako shvatiti, jer je jednostavno od sudbinskog značenja prije svega za svakog osobno. Svako ljudsko umijeće ili vještina (*ars*) ključ je i put do uspjeha na poljima svoje kompetencije i uključuje određene elemente koje ga čine takvim. To vrijedi i za umijeće Žvljenja koje, jednako kao i druga ljudska umijeća, traži zalaganje u stjecanju određenog znanja i prakse, afinitet i kreativnost i kao rezultat svega imamo tada umjetnika, to jest dobar i ostvaren Žvot. Za slikara nije dovoljno da voli slikati nego treba steći potrebno teorijsko znanje o anatomiji, instrumentima i slično, a uz to mora vježdati bojama i kistom te na temelju toga iskazati svoju kreativnost. Tako ni za čovjeka nije dostatno da želi i voli Žvjeti dobro, nego za to treba imati potrebna znanja i praksu koja će omogućiti da ona zažive. To znači da etika mora biti teorijsko-praktična znanost²² te je stoga logično da svaki svjetonazor uključuje i jednu svoju etiku²³. Pri tome, budući da se radi o presudnom pitanju, čovjek treba upregnuti sve svoje snage, koje će različito dolaziti do izražaja, ovisno o vremenu i situaciji, kako bi se postigao cilj. Konkretno, moći koje čovjek poglavito treba znati iskoristiti jesu razum, volja, osjećaji i imaginacija. Zapreka koja se podiže prije svjesne upotrebe moći jest vanjsko djelovanje koje se, umjesto da bude podređeno, prvenstveno razumu i volji, otima nadzoru i postavlja kao svrha samome sebi. Tada imamo takozvanu »herezu akcije«, preko koje čovjek upada u sve dublju krizu gubitka vlastitog identiteta.

Razum se vrednuje na različite načine, ali ono zajedničko im je da se već od antičkih mislilaca priznaje njegova nezamjenjiva uloga u razvoju osobe i svega ljudskog. Etika kao znanost nije bez njega ni zamisliva, i stoga ne čudi što se definira također kao »filozofsko proučavanje ljudskog djelovanja i ponašanja promatrano u njegovu skladu ili neskladu sa ispravnim razumom«²⁴. Da bi djelovanje bilo učinkovito, a ponekad uopće moguće, treba znati što i kako, stoga etika opravdano »traži *umske načine orijentiranja i principe ljudskog djelovanja*«²⁵, a to uključuje ne samo ono što jest, nego i ono što treba biti odgovarajući tako konstitutivnoj potrebi same ljudske naravi²⁶. Spoznaja se stoga treba razvijati, pojednostavljeno rečeno, prema van, to jest u smislu onoga što zovemo kultura, i prema

²² A. R. Luño, *Etica general*, cit., 27–29.

²³ Za koncizan i pregledan prikaz svjetonazora našeg doba vidi J. W. Sire, *Izazov svjetonazora. Pregled temeljnih svjetonazora*, 2 prošireno izd., STEPress, Zagreb, 2002.

²⁴ M. Santos Camacho, *Etica*, cit., 433.

²⁵ I. Koprek, *Utemeljenje etike*, cit., 7.

²⁶ O normativnom karakteru etike kao znanosti vidi A. R. Luño, *Etica general*, cit., 29–30.

unutra, u smislu grčke mudrosti »upoznaj sama sebe«. Zato imamo i obvezatno školovanje, koje je sve dulje, a opet kao da ga nikad nije dosta, i, s druge strane, svatko ima osobno iskustvo koliko mu je stalo da zna što u stvari *Želi*, što ga ostvaruje i usređuje, a vezano s time i potrebu poznavanja svoje naravi i njenih zakona. Između ovih dvaju načina stjecanja znanja, prema van i prema unutra, postoji uzajamno traženje i jednostavno ne mogu jedan bez drugog. Problemi nastaju kada mjesto uzajamne suradnje imamo izolaciju ili konfrontiranje, jer onda objektivno smeta i guši subjektivno ili obrnuto subjektivno ignorira i bojkotira objektivno. Kada se jednom postigne ispravan stav, pojavljuju se opet poteškoće oko provedbe. Subjektivno, osim što je čovjek uvidio potrebu za samospoznajom, treba se po tom pitanju i organizirati, izdvajajući vrijeme i iznalazeći prikladne načine koji će mu to omogućiti, kao što su samopromatranje, analiza vlastitog iskustva, adekvatna znanja i refleksija. Na objektivnom planu osim informacija treba i formacija i to ne tek teorijska, kao primjerice kod onih koji etiku svode na lingvistiku, nego u funkciji konkretnog *Žvota*. Suvremeno društvo kao da se po tom pitanju nalazi u stanju izgubljenosti pa sve više odbacuje formaciju jer nitko ne može dati ono što nema. Ilustrativan je u ovom kontekstu grafit na jednoj splitskoj srednjoj školi koji glasi: »Sve što znaš krivo je!«. Drugim riječima, sve što učiš dvanaest i više godina neupotrebljivo je, ne odgovara tvojim vitalnim potrebama i povećava tvoje stanje konfuzije i smutnje umjesto da ti pomogne. Ako tome pridodamo i ulogu medija, onda vidimo da kultura slike sve više otežava pojmovno razmišljanje, odnosno kritičko prosuđivanje i selekciju, što čini osobu pogodnom za instrumentalizaciju²⁷. Stoga je potrebna samodisciplina, pomoću koje osoba na temelju rasuđivanja bira ono što je dobro za nju i njezinu stvarnu egzistenciju, držeći pravu mjeru u upotrebi razuma. Pokazalo se već u antici da se formacija za dobro može učinkovito događati preko traženja sklada (harmonije), preko odgoja estetskog osjećaja za lijepo, koji se onda primjenjuje i na ljudsko djelovanje (tako npr. kod odgoja djece još koristimo izraze »to nije lijepo« ili

²⁷ Američki sveučilišni profesor Sartori, povodom objavljivanja svoje knjige *Homo videns* izjavljuje: »65% Talijana izjavilo je da nikad nije pročitao nijednu knjigu, a 62 posto da ne čitaju ni sportske novine. U Americi je 70 milijuna stanovnika nepismeno. Najnovija istraživanja: 106 milijuna Amerikanaca ne zna čitati bez sricanja ... Jedan od troje (američkih studenata) ne zna tko su bili nacisti, kad je rođen Krist, četvero od njih deset čak ne dovodi s tim u vezu ni kalendar kojim se koristi, da ne spominjem kako više od polovice nema pojma tko su Einstein, Ghandi, Dickens, Van Gogh, ali znaju sva imena košarkaša NBA lige. Točno je da slika vrijedi više od tisuću riječi, ali ni milijun slika ne može dati niti jedan koncept. Niti jednu ideju«. (G. Sartori, *Našim vremenom vladaju šarlatani i vješci*, »Slobodna Dalmacija« Forum srijeda 13. XI. 2002, str. 2–3). Pisana je riječ, kaže autor, stvorila zapadnu kulturu, a slika je razgrađuje. Što to tek znači za pojedinca?

»ne čini to, to je ružno«) te preko vrednovanja povijesnog iskustva prethodnika.

Jednom kada čovjek razumom i iskustvom dođe do toga što je za njega dobro i to vrednuje, kloneći se racionalizma koji svodi moralno djelovanje na razum, postavlja se pitanje provedbe jer sama spoznaja ne znači odmah i ostvarenje. Dapače, događa se puno puta da čovjek ne čini ono što je prethodno naumio, nego čini obrnuto, premda je svjestan da je to za njega loše.

Sada dolazimo do volje, čija je uloga da se dotična spoznaja prenese iz teorije u praksu²⁸. Stvaranje odluke je samo prvi korak onoga što treba učiniti. Doista, potrebna je dugotrajna vježba gdje volja mora pokazati ustrajnost, sve dok se ne stvori navika činjenja. To je ono što etimološki daje naziv etici i moralu, po grčkom izrazu *ethos* i po latinskom *mos* koji oba znače običaj. Tako student zna da je za njega dobro položiti određeni ispit, stvori odluku da će učiti od sutra, a onda se to sutra stalno odgađa. Jednom pak stečena navika povećava slobodu provođenja onog što se zamislilo te osnažuje samu volju. U isto vrijeme osoba stječe okretnost. Uvjesti se i postane spretna u izvođenju određene aktivnosti te njeno djelovanje biva sve potpunije umijeće. Tada već s pravom možemo govoriti o krepostima, koje kod antičkih filozofa, kako kod Platona tako i kod Aristotela, osiguravaju sreću već ovdje na zemlji. Svakako i volja je moć koju svjetlom razuma poglavito treba dovesti u red, odgajati je i oplemenjivati u smjeru da i ona doprinese cjelovitom dobru osobe, a ne da ga ugrožava svojim devijacijama. Samo isključivost volju proglašava jedinim mjerilom etike. Tako voluntarizam zna dovesti do posvemašnje iracionalnosti, gdje je volja bez predmeta, ili do stavova poput Maine de Birana koji postavlja načelo: »*volò ergo sum*«²⁹. Veličinu uloge volje ocrtava i činjenica da neki autori definiraju i samu etiku u širem smislu kao »*filozofiju prakse*, koja želi vrednovati ljudsko djelovanje u volji u *cijelosti*, zanemarujući svaku specifičnu vrijednost koja ga drugačije kvalificira«³⁰.

Osjećaji ili emocije čine da djelovanje bude savršenije. Konkretno, s jedne strane iznad apstraktnog i suhog razuma, a s druge strane iznad

²⁸ Tako Kant ističe da uz spoznaju mora postojati i, kako on kaže, „dobra volja« koju on posebno vrednuje. Za kritički prikaz Kantove etike usp. J. Maritain, *La filosofia morale. Esame storico e critico dei grandi sistemi*, Morcelliana, 5 izd., Brescia, 1999, 120–144 a posebno vezano uz dobru volju 125–126.

²⁹ Za M. de Birana detaljnije vidi V. J. Bourke, *Storia dell'etica*, cit., 343–344. O voluntarizmu detaljnije R. Corazón González, *Agnosticismo. Raíces, actitudes y consecuencias*, Eunsa, Pamplona, 1997, 99–106.

³⁰ F. Battaglia, *Etica*, cit., 1109.

prazne volje. Jasno je da čovjek u svakom svom činu ne može biti angažiran sa svim svojim moćima podjednako, i uvijek će nešto nedostajati, međutim treba težiti za puninom, a to je realno moguće. Znamo iz iskustva da nitko ne želi mrzovoljno davanje u međuljudskim odnosima te da doživjeti nekoga hladnim, bešćutnim, bezosjećajnim uzrokuje antipatiju, zebnju, pa čak i strah. Ipak, kod osjećaja treba sačuvati trezvenost, kloneći se krajnosti u njihovu vrednovanju. Ne smiju nam oni biti jedini kriterij upravljanja, kao što se to događa na primjer kod emotivizma³¹ ili u prostijem obliku kod hedonizma koji priznaje samo užitak. Dapače, razum je pozvan da razlučuje i rasuđuje emocije dozvoljavajući tako mogućnost slobodnog opredjeljenja što je posve oprečno stanovištu emotivizma »da su etički iskazi izražaji ili izjave osjećajnih stavova određenih djelovanja ili načina djelovanja«³². Ne samo da nije dovoljno postupati prema trenutačnom subjektivnom raspoloženju, nego je najčešće i štetno jer takva navodna spontanost direktno je u protivnosti s čovjekovom slobodom, a emocije izdvaja iz cjeline osobe dajući im neograničenu vladajuću ulogu. To najčešće konkretno znači da se prešutno pušta takozvano javno mijenje, ili još točnije njegove tvorce, da usmjeravaju i ustrojavaju cjelokupnu osobnu egzistenciju bezlično je uniformirajući. Slijed dopunjavanja ne ide samo od spontanosti emocija do njihove provjere i prosuđivanja od strane razuma nego i obrnuto. Razum sam može, a nekad i treba, prethoditi emocijama uzrokujući njihov nastanak. Tako, na primjer, kada znamo da je nešto dobro za naše zdravlje, nakon nekog vremena to nam se može početi i sviđati. Svakako, osjećaji su korisni etici i treba ih uključivati u moralno djelovanje na način da budu uklopljeni u jednu veću sintezu³³.

Imaginacija ili mašta posebno je aktualna danas kada imamo sve veću prisutnost virtualnog svijeta preko najraznovrsnijih medija, ali i ona ima svoje prednosti i mane prema kojima treba zauzeti stav. Pogledati dobar film i pustiti maštu da prati radnju može biti za nas jedan oblik rekreacije, ali ako ne možemo a da dnevno ne provodimo više sati pred televizorom, onda smo jednostavno ovisnici kojima je to nužda s vrlo malo elemenata odmora. Isto vrijedi i za maštu kada radi sama i bez reda jer nedvojbeno može biti štetna. Valja se naučiti prikladno je koristiti kao pomoćnu snagu koja podržava htijenje te je znati držati pod kontrolom.

³¹ O emotivizmu i emocijama u etici danas opširnije I. Koprek, *Kao dio mene*, cit., 29–41; A. MacIntyre, *Za vrlinom*, cit., 7–39.

³² I. Koprek, *Kao dio mene*, cit., 31.

³³ Vidi dragocjenu studiju D. von Hildebrand, *El corazón. Un análisis de la afectividad humana y divina*, Ediciones Palabra, Madrid, 1996.

UŽvljavanje u imaginaran svijet kod djeteta je najčešće simpatično i bezazleno. Ali, ako je odrasla osoba nerealan sanjar, posebno za vrijeme obavljanja svojih dužnosti koje su u pravilu odgovorne, to ljudi iz njegove okoline opravdano osuđuju kao ponašanje koje ih može ugroziti. Nužno je potrebno znati razlikovati virtualni svijet od stvarnosti³⁴, on mora biti u funkciji te iste stvarnosti i tada predstavlja pravo obogaćenje. Ako je pak virtualni svijet izoliran, u funkciji sama sebe i jednako stvaran kao onaj stvarni, onda čovjek živi u podijeljenosti između dvaju paralelnih svjetova koji se sve više udaljavaju jedan od drugoga. Još je opasnije ako mašta odnese prevagu nad stvarnosti, što se lako dogodi, jer na tom području sve zavisi od nas i sve možemo prilagoditi sebi onako kako nam se prohtije bez ikakve muke i truda. Rezultat toga je da čovjek stvarnost tada doživljava nestvarno i neprijateljski.

Svaki gubitak ravnoteže u odnosu realnog i irealnog ima direktan odraz na kvalitetu Žvljenja tako što nas između ostalog opterećuje psihički te uzrokuje razne oblike otuđenja i bijega od odgovornosti³⁵. Zato je potrebno odvažno prihvaćanje stvarnosti te iskreno preispitivanje i budnost nad virtualnim kako bi osoba ostala vjerna onome što jest i što je izabrala da bi mogla koristiti maštu kao dio jednog šireg umijeća Žvljenja koje vodi sreći.

3. Zaključak

Etika, kao umijeće Žvljenja, kako smo mogli vidjeti uključuje razne činitelje i aspekte te je stoga i možemo osvijetliti s raznih gledišta. Ona traži spremnost i zalaganje oko poznavanja sebe, koje nije jednostavno jer se treba sagledati onakvim kakav netko stvarno jest, a ne kakav bi želio biti ili sebi umišlja da jest te je kao takva umijeće introspekcije. Pred dezintegrirajućim silama koje susreće, ne samo oko sebe nego i u sebi, osobi se nameće kao najprirodnije da stekne umijeće integracije. To implicira dominaciju nad samim sobom i svojim moćima ostvarujući i održavajući ekvilibrij sklada u kojem je sve na svom mjestu, a s druge strane sposobnost njihova povezivanja i interakcije. Odatle i hrvatski naziv za etiku, ću-

³⁴ Za ovo razlikovanje i bolje razumijevanje pojma »virtualno« vidi M. Polić, *O virtualnom i stvarnom na primjeru tzv. »virtualne stvarnosti«*, Filozofska istraživanja 88 (2003), 85–92.

³⁵ Konkretno, na primjeru utjecaja televizije na ljude uočavaju se dalekosežne posljedice a posebno je za nas zanimljivo da »televizija potiskuje i nadomješta čovjekove kreativne slike, predodžbe, izaziva masovnu pasivnost. Ona je sredstvo preobražaja jer pretvara ljude u njihove televizijske slike.« (J. Mander, *Četiri argumenta protiv televizije*, Adamić, Rijeka, 2002, 288; opširnije o šteti koju televizija nanosi ljudima 127–214)

doređe, koji označava da se ćud ili karakter treba stavljati u red. Na posljertku, to je i umijeće realizacije preko kojega se teorija uspješno prenosi i provodi u praktičnu zbilju nadilazeći zapreke koje pri tom susreće. Konačni rezultat svega jest objedinjena osoba, u svim svojim dimenzijama i moćima u kojima se ne samo vrednuju sve njene osobine, nego se iste žive u punini. Takva je osoba, maksimalno realizirana, sposobna donositi drugima ono što sama ima te na temelju vlastitog iskustva razumijeva i suosjeća s njima. Ona zna biti odgovorna u suživotu te tako davati svoj nezamjenjivi doprinos izgradnji pravednijeg i ljepšeg svijeta. Ostvarena je osoba najbolji put do obnove društva, a ne neki veliki planovi s vrha, koji najčešće osobu kao takvu previđaju ili je svode na puko sredstvo. »*Tko ima ordo moralis nekoga ćovjeka, ima ćovjeka*« tvrdi Scheler³⁶, a gdje toga nema, u pitanju je i samo društvo.

ETHICS – ART OF LIVING

Josip Mužić

Today's ethics is marked by a state of being lost and the seeking of its own identity, which is also a great opportunity, since it clearly shows the need for this science and enables us to learn from previous mistakes. The resolution of the crisis of ethics is to be built on a person and her seeking of her own happiness as regulating man's actions so enabling man's full realisation in the unity of life, too. Owing to this, ethics is nothing else but an art of living, in which it is necessary to correctly evaluate and accommodate man's diverse powers avoiding reductionism and exclusivism. This particularly holds for reason, will, emotion and imagination, all of which have their respective irreplaceable roles and, in mutual cooperation, lead to man's full realisation. In a person, the art of living unites the art of introspection, the art of integration and the art of realisation, and, as such, it represents the best way to the restoration of the society as a whole.

³⁶ M. Scheler, *Ordo amoris. Normativo i deskriptivno znaćenje poretka ljubavi* u M. Scheler, *Ideja ćovjeka*, cit., 6.